

ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN BAŞKURT TÜRKÇESİ'NDE ANLAM DEĞİŞİKLİĞİNE UĞRAMASI ÜZERİNE

Zerama N.EKBA *

Çev. Sadık SADIKOV **

Başkurt dili araştırmacıları Arapça ve Farsça'dan alınmış kelimelerin anlam ve ses yapısı bakımından benimsenmesi problemini birkaç kez ele alınmıştır (2-12). Başkurt dilbiliminde Başkurtça'nın leksik sistemine giriş esasında Arap ve Fars dilinden geçen kelimelerin anlam değişikliğine uğradığı görülür.

Çoğu dilbilimciler bütün Arapça ve Farsça kelimelerin Başkurtça'da anlam yönünden benimsenmesi bakımından dört gruba ayrılması gerektiğini söylerler:

1. Anlam değişmesine maruz kalmayan kelimeler,
2. Kısmen anlam değişikliğine uğrayarak alınmış olan kelimeler,
3. Benimsenme sonucu anlam bakımından genişleyen kelimeler,
4. Geldiği dildekinden başka bir anlam kazanan kelimeler.

Bu sınıflandırmanın diğer Türk lehçeleri için de geçerli olduğunu ifade etmeliyiz.

Başkurtça'da anlam bakımından en ilginç ve en az araştırılmış kelimeler dördüncü gruba aittir.

Genel olarak Başkurtça'ya geçmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin geldikleri dillerden farklı anlamlar kazandığı görülmektedir (11, 62-63; 7, 127-

128). Fakat bugüne kadar bu kelimelerin yeni anlam kazanmaları ve Arap ve Fars dilindeki prototip kelimeler ile bağlantısı tam olarak aydınlık kazanmamıştır. Bir taraftan da kaynak dilden alınırken, kelimelerde yapılan her türlü anlam değişiklikleri kuralı şeklindedir:

"... sözlükler; kendi vatanlarında yaşadıkları etimolojik gruplar, kalıplar şeklinde değil, izole edilmiş şekilde özel kullanma durumlarına göre alınırlar." (1,75). Buna göre, teorik olarak aynı kelimenin, bu kelimeyi veren ve alan dillerde anlamları arasında bağlantı kuran ortak anlam komponenti bulunmalıdır. Örneğin, Başkurtça'da "derde derman bulma" anlamına gelen şifa kelimesi, Arapça'da iyileşme, sağalma, ilaç anlamına gelen kelimesiyle aynı anlam kapsamındadır.

Fakat çoğu kez ortak anlam kapsamlarının açığa çıkarılması alınmış kelimelerin daha derin, tarihi-karşılaştırmalı analiz sayesinde ve farklı Türk dillerinde bunların karşılaştırılması sonucu mümkündür. Örneğin, Başkurtça'da "gerip" kelimesi Arapça'da aşağıdaki anlamları içermektedir:

- Garip¹ (Sıfat) : özrütlü, sakat
Garip² (Arkaik), (isim) : 1. yabancı, 2. mutsuz, bedbaht
Garip³ (Bedii arkaik sıfat) : ilginç, acayip (13, T.1, 259)
(Bizim çeviri S.E.)
Modern Arap dilinde yukarıda sözü

* Moskova Bilimler Akademisi Doğu Dilleri Bölümü.

** H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

edilen kelimenin iki eş sesli şekli mevcuttur:

1. tanınmadık, yad, yabancı, alakalı olmayan
2. ilginç, sıradışı, tuhaf
1. yad, yabancı, tanınmayan insan
2. ecnebi, başka diyardan gelen (14,717)

Yukarıda gösterildiği gibi, bedbaht, mutsuz anlamları Arapça'ya has değildir. Fakat, bu anlamlar çoğu çağdaş Türk dillerinde karşımıza çıkmaktadır. Gagavuzca'da garip kelimesi şanssız, uğursuz, Karakalpakça'da, bedbaht, mutsuz ve başka dillerde de benzeri anlamlara gelmektedir. Bundan yola çıkarak bu anlamın Türkler tarafından benimsendikten sonra anlam değişikliğine uğradığı düşünülebilir. İlk varyant olan Arapça kelimesi "yabancı, yad" anlamlarında alınmasının kanıtını V.V. Radlof'un sözlüğünde görüyoruz:

Gerip, yabancı, seyyah (22, 2.cilt 2.hisse, 1539).

Mutsuz, bedbaht anlamının kronolojisine değinmek gerekiyorsa bu anlamın XV. yy'dan önce oluşmadığını görürüz. Çünkü eski Türk sözlüğünde garip kelimesi sadece yabancı, ecnebi anlamında geçmektedir. Yüknekli Ahmed'in "Gerçeğin Kapıları" (İstanbul Listesi 1480 yılı) adlı poemasında özellikle bu anlamda kullanılmıştır (15,196).

Oysa mutsuz, bedbaht anlamının üst kronolojik sınırı Türkçe'nin bedii dilinin kollara ayrılmasından önceye dayanır.

Çünkü sözkonusu anlam bazı modern Türk dillerinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda bazı Türk dillerinde "garip" sözünün diğer Türk dillerine bağlı olmayan anlamları mevcuttur. Örneğin, Gagavuzca'da "garip", sentimental, duygusal Başkurtça'da sakat, özürtlü ve diğer dillerde benzeri anlamlara gelmektedir (15, 106), Bu anlamların doğuşu edebî Türk dillerinin gelişmesinin çağdaş safhasına bağlanması daha doğrudur.

Türk dillerinde 1. bereket, 2.refah (14,867) anlamlarına gelen Arapça'daki rahat kelimesinin Türk dillerindeki anlam istihalesini araştıralım.

Çoğu Türk dilinde bu anlam mevcut değildir. (Belirtmek gerekir ki, Başkurtça'da bu anlamlar mevcuttur, 13, 2.cilt, 151). Buna karşılık, diğer anlamlar geniş bir şekilde temsil edilmiştir. Karakalpakça'da "rehet" bahtiyarlık, haz, mutluluk, ikbal (18, 547), Gagavuzca'da raat, dinlenme, sukut, istirahat, 2.sulh, barış (15, 378-379), Karaimce, rahat; 1.sakin, 2.sağlam (17, 452), Karaçay-Balkarca'da rahat; sakın, içi rahatlamış (19, 525), Nogayca'da, rahat, 1. sükut, sakinleşme 2.istirahat, haz, zevk, teselli (21, 276), Başkurtça'da rehet, 1.sükut, haz 2.hoş, bereketli (13, 2.cilt, 151. Tercüme bizim 3.E.) anlamlarına gelmektedir. V.V. Radlof'un sözlüğünde bu söz sükut, sakinlik, sakın, (22, 3.cilt, 1. hisse, 710) anlamlarına gelmektedir. (rahat). Eski Türk sözlüğünde çağdaş Arap dilindeki anlamından farklı anlamları mevcuttur. Sükut, sakinlik, rahat, istirahat dışında teselli; birim kelse rahat keltür ran onun "teselli teker teker geldiğinde, kaygılar onar onar gelir" ("Gerçeğin Kapıları" Ahmet Yüknekli, XV.yy'm sonu, XVI.yy'ın başı, 16, 476).

Şüphesiz, sözkonusu örnekte Türk dillerine alınma esasında sözün Arapça'daki tam muhtemel anlamlarını bilmemekteyiz. Bundan dolayı iki varyant sözkonusu olabilir:

1. Türk dillerinde mevcut olan çağdaş Arapça'da mevcut olmayan anlamlar, bir zamanlar Arapça'da mevcut olmuşlardır, fakat zamanla anlam kaybetmiş ve sadece Türk dillerinde "alınmış" anlamlar gibi kalmışlar,

2. Bu söz Arapça'dan esas gerçek anlamıyla alınmıştır, diğer anlamlarını (mecazi anlamlar gibi) artık Türk dillerinin bazılarında kazanmıştır; bu olay "Türk" dilinin kollara ayrılmasından önce gerçekleşmiştir. Çünkü çoğu Türk dillerinde sözün ikincil anlamları birbirine

benzer. Sonuç olarak alınmış olan sözlerin, sözü alan dilde tam olarak yeni anlam kazanmasından bahsetmek doğru olmayacaktır. Sözkonusu "yeni" anlamların daha detaylı incelenmesinde, çoğu durumda bunların alındığı dildeki anlamlarla direkt olmasa da (endirekt) ilişkisi mevcut olduğu ortaya çıkar.

Buna göre, Başkurtça "zinhar"-buyurun, Farsça sözlere ait olmasına rağmen, anlam dayanağı açıktır (7, 128). Başkurtça'daki "demlenmiş çay kalıntıları" anlamına gelen "şama" kelimesi, şüphesiz, Arapça'da "perde, zar, kabuk" anlamına gelen prototipi kelimesiyle ortak komponenti "birşeye engel olan" gibi ifade edebiliriz. Bu nedenle bu tür olayların, yeni anlam kazanması olarak değil, sadece anlam genişlemesi olarak ele alınmaları daha doğru olabilir.

İki veya daha fazla dilde benzeri olayların detaylı araştırılması sadece çok anlamlı sözlerin kullanılmayan anlamlarını onarmaya değil, bir dilde korunmuş, diğerinde kaybolmuş anlamların leksik birimlerinin dizisini yeniden oluşturmaya fırsat tanımaktadır.

EDEBİYAT

1. Bulahovskiy L.A. Vvedenie v yazikoznanie, M.1958, ç.2
2. Garipova N.D., Garipov T.M. Zametki Ob İranskikh Elementah v toponimike Başkırri // Toponimika Vastoka M., 1964
3. Garipova N.D. K leksiko-semantiçeskoj karakteriştike persidskih zaimstvovaniy v başkırskom yazıke // Başkırskaya leksiko, Ufa, 1964
4. Garipova N.D. Persidskie elementc v ime-

nah başkır // Onomastika Povoşya. Vıp. 3.Ufa,1973

5. Garipov T.M. Starotyurkskie pismennue pamyatniki Başkırri // Sovetskaya tyurkologiya, 1972, No:4
6. Dmitriev N.K.Arabskie elementi v başkırskom yazıke // Zapiski kollegii vostokovedov pri Aziatskom razvitie leksiki başkırskaya yazıka. M., 1986
7. İğberdin E.F. İstoriçeskoe razvitie leksiki başkırskogo yazıka, M., 1986
8. Kiekbaev Dj. G. Singarmonizm v slovah, zaimstvovannih iz arabaskogo i persidskogo yazıkov // Uçitel Başkırri, 1957, No:2
9. Kiekbaev J.F. Hezerge başkört teleneng leksikabi hem frazeologiyahu: Uku kulanmahı, Öfö, 1966
11. Maşayutova N.H.Materiali po leksike ayskih başkır // Başkırskaya leksika. Ufa, 1968
12. Halikova P.H. Yazık başkırskih şejere i aktovih dokumentov XVIII-XIX vv. M., 1990

SÖZLÜKLER

13. Başkört teleneng hüzlege (pod. red. A.G. Bişeva i dr.) M., 1993
14. Baranov H.K. Arabsko-cusskiy slovac, M., 1982
15. Gagauzsko-russko-moldavskiy slovac, (pod. red. N.A. Baskakova). M., 1973
16. Drevnetyurkskiy slovac, L., 1969
17. Karaimsko-Russko-polskiy slovac (Pod. Red. N.A. Baskakovo: dr.) M., 1974
18. Karakolpaksko-Russkiy slovac (Pod. red. N.A. Baskakova) M., 1958
19. Karaçayev-Bolkarsko-Russkiy slovac (Pod. red. E.R. Tenişeva H.İ. Suyunçeva) M., 1989
20. Miller B.V. Persidsko-Russkiy Slovac M., 1953
21. Nogaysko-Russkiy Slovac (Pod. Red. N.A. Baskakova) M., 1963
22. Radlov V.V. Opit Slovacya Tyurkakih narçiy. Spb., 1893-1911 T. I-IV

SAYIN YAZARLARIMIZA DUYURU!..

Bazı yazarlarımız ısrarlı duyurularımıza rağmen dergimizin "Prensipier" bölümünde ifade edilen kurallarımıza uymayan yazılar göndermektedirler. Maalesef bu yazıları yayınlamıyoruz. Sayın yazarlarımızın "prensipier"imizi dikkate alarak yazı göndermelerini saygıyla hatırlatırız.